

МИРОСЛАВ ЕГЕРИЋ

ЊЕГОШ У ВИЂЕЊУ ИВЕ АНДРИЋА

У нашим путовањима по свету и по књигама Његош нас никада није потпуно напуштао.

Иво Андрић: Вечна присутност Његошева

Занимљива је и у извесном смислу парадоксална чињеница да Иво Андрић Његоша сматра оним домаћим писцем који је на њега највише утицао. Занимљива, зато што је крај све величине, Његошева хијератична, попут оштрих планинских линија, уметничка природа у извесном смислу супротност духу нијансе, индивидуалне вибрације, какву је неговао Андрићев уметнички геније. Парадоксална, јер та чињеница открива да у дубинским наслагама Андрићевог духа, ако смемо тако рећи, мало места, или нимало, има за дуалистичке манифестације херојско-активистичке визије света, која доводи у питање песимистичко-трагичко виђење и доживљавање тога света.

Ипак, Андрићево виђење Његоша, његове природе, значаја, па и утицаја на властито дело, има несумњиве чари не само зато што је реч о сусрету две велике личности наше духовне историје, него и зато што, као што са разлогом примећује Радован Вучковић, и Андрићева филозофија историје поседује извесно национално обележје „јер се заснива на чисто национално-историјским претпоставкама и на једном специфично балканском осећању трагике (и мање вредности), што је карактеристично за све наше духове, па и за Андрића и Његоша особито...“¹

Занимљиво је, у том погледу, када Иво Андрић ствара портрет Његошеве херојске и трагичне личности, да он одиста на Његоша гледа из такве перспективе:

¹ Види о томе у обимној студији Радована Вучковића, *Велика синтеза — О Иви Андрићу*, Свјетлост, Сарајево — 1974, стр. 26.

„У том западњачком огледалу, створеном за раскош, радост и сујету, уместо свега тога Његош је угледао, као у грозној визији, везирски колац и страшне ченгеле на травничком граду и своју младу владичанску главу, одсечену и изложену подсмеху и сраму, исто онако као што су они и његови излагали уз радосно пушкарање противничке главе на цетињској кули више манастира... Нема сумње да се трагично огледао онај који се тако огледао.“²

Дакле, једном речју, онај који се тако осећао и у земљи, благог, питомог неба у Италији, који је тако живео, морао је написати стих: НЕКА БУДЕ ШТО БИТИ НЕ МОЖЕ.

„Нигде у поезији света“ — записаће Андрић у есеју *Његош као трагични јунак косовске мисли* — „ни у судбини народа нисам нашао страшније лозинке. Али без тога самоубилачкога апсурда, без тога, да се парадоксално изразимо, *позитивног nihilизма*, без тога упорног негирања стварности и очевидности, не би била могућа ни акција, ни сама мисао о акцији против зла И у том је Његош потпуно израз нашег најдубљег, основног колективног осећања, јер под том девизом, *свесно или несвесно*, вођене су све наше борбе за ослобођење, од Карађорђа па до најновијих времена“.³ „Човек или народ који нису рођени под срећном звездом, „из грмена великога“, који подразумева снагу окриља, велику традицију, имају над собом стално искушење неприродног напрезања снаге, трагичног судара са социјално-историјским и национално-историјским околностима постојања.

Андрићево занимање за Његоша, трајно и интензивно, склони смо да протумачимо у чињеницом тог реда: *схватањем да велике личности историјског процеса своју величину доказују и кондицијом великих трпљења, специфичном снагом савладавања беде која им је стални изазов и немилосна реалност.*

„Вечита је и уметничким животима добро позната разлика између замишљеног и постигнутог, између оног што би један писац хтео да створи и оног што стигне да оствари; она за сваког писца представља само њему познати, некад мањи некад већи терет и стални извор незадовољства самим собом. Ни од тога терета Његош није био поштеђен. Из овога што су савременици о њему забележили произлази јасно да је он на своје књижевно дело гледао као на фрагментарно и у својој целини непотпуно, да је пред очима имао више оно што није стигао да оствари, него на оно што је дао. Већ тешко болестан, он је говорио Матији Бану: „Сјети ме се ђегођ кад ме већ не буде и нека потомство дозна бар за наше намјере, кад му дјела не могах оставити“.⁴

Дакле, све се креће око мисли водиле, темељне мисли о природи Његошеве исполинске борбе: Његош је трагична лич-

² Иво Андрић, *Сабрана дела Иве Андрића*, Књига тринаеста, Уметник и његово дело, стр. 22.

³ Исти исто, стр. 17.

⁴ Исти, исто, стр. 58.

ност наше културне историје, човек који је „као писац платио свој дуг и животу и поезији, и то не мали дуг, јер велики и јаки плаћају увек више и теже“.⁵ (курзив М. Е.).

Дух целокупног Андрићевог виђења Његоша, рекли бисмо, прожет је таквом свешћу. Оно што је најбоље, највише, са печатом величине, мора се проверити на огњу, најболнијег, дефинитивно немилосног искуства. Слава најчешће долази касно, после смрти, кад нестану магле на животном пољу на којем се одвијала та неравна борба човека и света. У време док борба траје нема праштања, нема милости и застоја; сви њени елементи су крајње устремљени једни против других и све се плаћа; крвљу, нервима, душом и „страданијем“, речено његошевским језиком, које храни тело „огњем електризма“. Откривајући драму Његошева духа, драматску снагу те борбе у положају који је Његош имао као владика, песник и владар, Андрић је одолео искушењима која су логично пратила такву концепцију Његошеве личности.

Наиме, нити је владика заклонио оно што припада песнику, нити је песник потиснуо владоца, нити овај последњи наткрилио једног и другог. Мисли које је Иво Андрић развијао о природи Његошеве духовне личности ницале су на изворима стварне драматичности што се распламсавала из судара ове три димензије Његошевог трагичног и херојског житија. Да покушамо конкретизовати.

У Његошу Иво Андрић види пре свега једну велику, циновску борбу ова три позива: „Као на некој великој позорници, у Његошу почињу да се одигравају истовремено и упоредо неколико трагичних сукоба које му доноси његов троструки позив: владике, владоца и песника. Сваки од та три позива носио је у себи своје тешкоће, а сва три су се опет међусобно сударала и кршила и стварали тако нове противречности у унутрашњем и спољном животу Његошевом.“⁶ Човек државе у њему имао је да издржава сукобе са племенским интересима и страстима; као личност високе духовности, сударао се са личностима уских видика и скоро никакве писмености. Као стваралац, имао је да издржава муку оних одабраних природа које умом желе да обујме хаос и космос.

2.

Ако се упитамо које је природе Андрићева есејистика о Његошу и његовом делу испољена у тих неколико есеја о Његошу (*Његош као трагични јунак косовске мисли* — 1935, *Његош у Италији* — 1925, *Његошева човечност* — 1947, *Светлост Његошевог дела* — 1951, *Нешто о Његошу као писцу* — 1951, Ње-

⁵ Исти, исто.

⁶ Исти, исто, стр. 12.

гошев однос према култури — 1951, *Над Његошевом преписком* — 1963), одговор би био, са невеликим ризиком поједностављења: то су *есеји-портрети*; есеји који се на један неосетан, мајсторски начин сливају у духовну целину, стварајући рељефну слику духовне проблематике која је раздирала ову велику творачку индивидуалност наше културе. У тој слици доминира духовна драма. Та драма, онако како ју је видео и изразио Иво Андрић у кључном есеју *Његош као трагични јунак косовске мисли*, има свој почетак у прераној владалачкој одговорности коју је примио на своја рамена Раде Томов, младић од свега седамнаест година, потоњи Његош. „Тај необични младић жива духа и ретке физичке лепоте, за главу виши од највишег Црногорца, нашао се пред мртвим телом Петра I, које је сасушено постом, бригама и мукама, већ тада личило на свештене мошти... Тада, пред свијем народом први приступи младоме господару стари острошки архимандрит и пољуби га у руку, а за њим остали главари. Народ је непрестано клицао и пуцао из пушака.

Од тог тренутка у томе премладом кнезу, који ће се убрзо показати као богомдани песник и уман владалац, одиграваће се низ трагичних сукоба који ће огорчати и прекинути његов живот, али изопштити његову мисао и подићи његов дух до висина до којих се издижу само највиши и најбољи духови света“.⁷

Закрвљена браћства која не пристају на формирање државе, отпори народа при увођењу пореза, урођена непокорност која граничи са самовољом, нагониће ову умну личност, по Андрићу, на тешке и болне одлуке, које су је морале раздирати у тренуцима самоће. „Кад не може друкчије, он стреља без милосрђа криве и сумњиве, као што је стрељао сенатора Тодора Мушкина и браћу му. Његове посланице племенима звуче трагично, нотом великог бола и разочарења. Тако једнима пише: „Али за ту моју љубав коју к вама имах, ја дочеках сваку бруку и неблагодарност.“⁸

Песник који је мишљу „лећео“ кроз хармоније сфера имао је, према Андрићевој слици, да живи „свој живот пун муке и тегобе“, међу људима и њиховим страстима, бедама и пороцима, „улирући поглед ка далекој заштитници Русији, уз сталне неспоразуме са кнезом Милошем поред свих добрих жеља и настојања са обе стране. Али главна мука и најтежа борба Његошева то је Турска, Косовски завет, од којег се живи, којим се дише и мисли, ту је непосредно у питању“.⁹

Други жарнишни моменат те драме је мисао која жели да обујми свет, тај „состав паклене неслоге“, и да остави траг о њиховој природи у делу. „Он је“, вели Андрић, „духом генија какав је несумњиво био, обухваћао не само „земаљски сајам несми-

⁷ Исти, исто, стр. 12.

⁸ Исти, исто, стр. 13.

⁹ Исти, исто, стр. 15.

слени“, него све видимо и невидимо, проничући у тајну постанка и смисао света и судбине свих створења“.¹⁰ Чезња за блаженством, за хармонијом разбијала се „брутално у сусрету са Злом, а оличење зла у свету је велико источно царство:

Зла на свијету видјех сваколика
Са најгорим хоћу да се борим“.

И ту, одједанпут уместо васионом, хармонијом, његова песма „пропоје од ужаса, снимана хармонија претвара се у паклену неслогу и борбу у којој треба бити на правој страни. Ту је друго лице Његошево... Ту је и трагика његовог историјског позива. Он који је „мишљу лећес“ међу планетама и световима, освајајући пределе које смртан ум не може да докучи и одгоне тајући оно што ће за милионе остати вечна тајна, ту је одједном заплетен у замршен и крвав сукоб, на тврдој земљи под страшним приликама. А бори се за убоге испаше и рудине на западној, или за два пуста острва у блатном језеру, на источној граници (Врањини и Лесендру).“¹¹ Драма у тим сударима добија засигурно, мрку боју земаљске бриге и борбе:

*Нагоне ме напријед пливат
Но како ћу водом ходит,
Већ сам дужан стојат тужан,
У смртноме чамцу малом.*

Трећи битан елеменат велике Његошеве драме у Андрићевом виђењу јесте *судар културе и оскудице*, духовног обиља и сурове оскудице у којој је живео овај велики човек наше духовности. Наиме, „Његош је први владалац Црне Горе који је до у појединости упознао тај „просвјештени свијет“ који је схватио да се његов народ, као и он сам, налази пред тешким задатком: да стече културу, а да се не изгуби у њој, него да остане оно што је — културан, али свој. На том задатку радиће Његош целог века.“ Ту су га тек чекала тешка искушења. „Тешко томе ко о вама брижи“, чује се стални Његошев уздах кад о својим земљацима мисли. Тај млади владика желео је да уведе и уведио ред у „беспоредства“, увоид порезу, подиже куће за сенаторе али и школе, поставља капетане и гвардије, који „добијају плату и уфа се да ће с временом све уредити“. Тај исти млади владика види како се живи „у Европе луксу свијетлуме“ и настоји да бар нешто од тога пренесе у суро стање своје малене „Спарте“. „Један службени аустријски извјештај из Котора из 1845. године, потврђује Његошева културна настојања. Ту

¹⁰ Исти, исто, стр. 20.

¹¹ Исти, исто, стр. 21.

се каже: „Он одушевљено говори о култивисању Црне Горе, о школама које жели завести, прича о топовима које жели купити. Намјерава да Цетиње преобрати у варош. Осим тога, у Бечу и у Петрограду разгледаће дворове, министарства и остало па све што је у Аустрији и Русији боље пресадити у Црну Гору“.¹²

Једном речи, велики просвећени свет Европе будио је у Његошу велику носталгију за културом у својим брдима, подстицао заносе, да га, каткад, обори на суве и сурове очигледности свога завичаја и малене владалачке немоћи. Он је пиуо“, каже Андрић, „за тим светом културе исто као што је био крвно и нераздвојно везан са својим црним кршевима и заосталим народом. И у тренуцима криза, без којих није могао бити, он се осећао прогнаником и странцем у оба та света“.¹³ Са горчином која много говори о тим кризама, он је за себе рекао познату реч да је „кнез међу варварима и варварин међу кнезовима“. Чежња за културом, питомошћу, духовном ведрином и хармонијом на једној страни и стешњености у кршу, у једној „вечно угроженој земљи“, међу људима подељеним и упорним у одбрани властитих интереса на другој, отварају су пред Његошевим духом заморне и суморне прилике борбе са „својим и туђином“. Драма његовог живота била је зато испуњена прометејским напором: „Да ми је куд гођ поћ, на чесов остров гдје нигдје никог нема, па да тамо мирно живим... и да ништа не читам о Европи“.¹⁴

Међутим, закључује своје лапидарне мисли о Његошевој драми велики његов поштовалац, „колебања су била кратка, а завет тврд и дужност стална. Јер за људе као што је Његош нема острва одмора ни лађе која би их на њ превезла. Изводећи велика дела својом најскупљом крвљу, они су осуђени да понекад сањају о острвима мира и одмора, као што безбројни мали људи, у свом миру, сањају о извођењу великих дела“.¹⁵ Ред, просвета и култура, коју су чекали људи Његошеве земље, и које није могао да пренесе у степену у којем је хтео, сјајили су у дубини његовог духа као стални опомињући задатак. Андрић у свом есеју *Његошев однос према култури* само магистрално и мајсторски развија у слику мисао о попришту те драме коју је за Његоша значила носталгија за културом као вредношћу.

3.

И, на крају, за ову прилику, зауставимо се на једној занимљивој појави коју ћемо означити Андрићевим речима: *Вечна присутност Његошева или — Његош као жива снага.*

¹² Исти, исто, стр. 67.

¹³ Исти, исто, стр. 69.

¹⁴ Исти, исто, стр. 70.

¹⁵ Исти, исто, стр. 70—71.

Пишући тако прегнантно о Његошу у својим есејима, Андрић је забележио и ове речи: „За све нас који смо се родили на тлу некадашње османлијске експанзије или владавине, Његош је највиши и нама најближи песнички израз свега што покреће човека у његовој борби за слободу, хлеб и просвећеност, у његовој тежњи да се ослободи проклетства и рђе недостојна живота и робовања. Има у нама дрхтај једног тона који тачно одговара специфичном ритму Његошевог десетерца, који се према њему односи као калуп према одливку и који се на његов звук одазове, веран и непогрешан као лозинка. Можемо тренутно отићи у својим мислима и осећајним залетима далеко напред, ми ћемо се увек вратити Његошу; можемо, забављени о себи, заостати за њим, ми ћемо га у пресудним тренуцима увек стићи. Он је увек присутан и може само да изгледа одсутан.

Тако би, вјерујем, сваки од нас могао казати с пуним правом да је Његош одувек био присутан у нашем животу, цео Његош са својом величином коју понекад и заборављамо или не примећујемо, али онако као што не примећујемо ваздух који дишемо и сунце које нас преје. Он је у нашим лутањима и нашим сналажењима, у нашим полетима који нису увек трајали и у нашим борбама које нису престајале.“¹⁶

Размишљајући дуго шта чини ту незаобилазну присутност Његошеву у нашим мислима и деловању, каква је природа тога „тона који тачно одговара специфичном ритму Његошевог десетерца — КАО КАЛУП ПРЕМА ОДЛИВКУ“ — дошао сам и до оваквих могућих одговора. Можда се тај тон јавља као специфична потврда мисли о *вечитом враћању* одређених манифестација природног и људског живота које је Његошева мисао већ једном изразила у строгом, хијератичном облику, па се њихово уочавање природно намеће, као калуп према одливку, онда када те манифестације опажамо. Андрић томе у прилог наводи у свом есеју веома луцидно примере на којима се такво опажање може оснажити.

„Да, свуда нас је пратио. Али његово живо и животодајно присуство ми смо право и потпуно осетили тек у временима наше највеће националне и друштвене кризе. У тим најтежим годинама, народног и личног живота, између 1941—1944. године, када је ваљало се „у биљегу потврдити, све испите полагати изнова и све мере и рачуне проверити, многа се мудрост показала лака и немоћна и много осећање слабо и варљиво. А Његош је тада порастао и био више у нама него икад до тада.“¹⁷

Да ли се могло једноставније, и заносније, истовремено рећи у чему је величина Његошевог дела него што је у овој реченици речено? Наиме, ако мисао, дело једног уметничког ствараоца у тој мери и на таквом степену сажимају судбинске за-

¹⁶ Исти, исто, стр. 61.

¹⁷ Исти, исто, стр. 62.

датке народа, одговарајући својим разноликим значењима на потребе тога народа у времену, говорећи и како изгледа „кад бог се драги на Србе ражљути“, и када „страх животу каља образ често“ и када је „смрт лакша но грдна срамота“ и каквих напора треба да би се живело чисто, јасно и усправно, онда се са разлогом може рећи да је тај уметник више од књижевног радника; он се уздиже неосетно на степен законодавца света.

Miroslav Egerić

P. P. NJEGOŠ IN THE REFLECTIONS OF IVO ANDRIĆ

Summary

In this work, the author examines the essence of the drama, of P. Petrović Njegoš in the reflections of Ivo Andrić. The results of the analysis show that Andrić has presented Njegoš as the protagonist of the great struggle »with his kin and strangers«, struggle to create a great literary opus, also to preserve the independence of the small, poor and honest Montenegro whose ruler he was, and to solve great cosmic and religious problems with which his genius was confronted.

In a few precious essays, Andrić presented the gigantic struggle of P. P. Njegoš in his lapidary, clear, highly spiritual manner. These essays have been probably the most intelligent illuminations of the personality and significance of Njegoš in Serbian language. The preciseness and depth, plasticity and strenght, asuredness and nuance have been characteristics of Ivo Andrić's essays portraits of Njegoš.